

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА:

***минуле, сучасне,
шляхи розвитку***

Збірник наукових праць

*Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету*

Випуск 8

ББК 63.3(4Укр) -7
У45
УДК 94(477)

Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: Зб. наук. праць: Наук. зап. Рівненського держ. гуманіт. ун-ту. Вип.8. – Рівне: РДГУ, 2003. – 147 с.

У збірнику вміщено статті науковців вищих навчальних закладів та музейних установ переважно Рівненщини, присвячені розгляду історико-мистецької проблематики західноукраїнських теренів. Певна частина матеріалу висвітлює різнобічні грані музичного мистецтва.

Для науковців, студентів, аспірантів та усіх тих, хто цікавиться вітчизняною історико-мистецькою проблематикою.

Редакційна колегія:

Головний редактор: **Виткалов В.Г.** – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету

Арцишевський Р.А.	– доктор філософських наук, професор (Луцьк)
Афанасьєв Ю.Л.	– доктор філософських наук, професор (Київ)
Баканурський А.Г.	– доктор мистецтвознавства, професор (Одеса)
Бондарчук Я.В.	– кандидат мистецтвознавства, доцент (Острог)
Захарчук-Чугай Р.В.	– доктор мистецтвознавства, професор (Київ)
Іваницький А.І.	– доктор мистецтвознавства, професор (Київ)
Ільченко О.О.	– доктор мистецтвознавства, професор (Київ)
Кияновська Л.О.	– доктор мистецтвознавства, професор (Львів)
Овсійчук В.А.	– доктор мистецтвознавства, професор (Київ)
Прокопович Т.Ю.	– кандидат мистецтвознавства, доцент (Рівне)
Ричков П.А.	– доктор архітектури, професор (Рівне)
Смирнова Т.Б.	– кандидат мистецтвознавства, доцент (Рівне)
Станішевський Ю.О.	– доктор мистецтвознавства, професор (Київ)
Троян С.С.	– доктор історичних наук, професор (Рівне)
Федорук О.К.	– доктор мистецтвознавства, професор (Київ)

Упорядник тому: проф. **Виткалов В.Г.**

Друкується за рішенням вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 2 від 26 вересня 2003 р.)

Збірник зареєстрований Президією ВАК України як фахове видання з проблем мистецтвознавства (постанова №2409/2 від 9.02.2000 р.).

ISBN 966–602–053–X

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2003

- та авангарду // Родовід. – 1994. – №7. – С.9-24.
2. Антонович Д. Мистецтво української книги // Українська культура. Лекції за ред. Д.Антоновича. – Падебради, 1940.
  3. Цит. за: Гординський С. Павло Ковжун. – Львів, 1943.
  4. Кузьмин Е. Письмо из Киева // Аполлон. – 1914. – №6.
  5. Антонович Д. Вказ. праця.
  6. Цит. за: Білокінь С. Многоцвіття Павла Ковжуна // Вітчизна. – 1988. – №6.
  7. Сильванский С. Художник П.М.Ковжун и его книжные знаки // Советский коллекционер. – 1931. – №9.
  8. Ковжун П. Музагет // Назустріч. – 1934. – №3. – С.55.
  9. П.Ковжун. Графіка. Текст М.Федюка. Перша збірка. – Київ-Львів: Треті півні, 1924.
  10. Січинський В. Книжна графіка Павла Ковжуна // Бібліологічні Вісті. – 1927. – №4.
  11. Ковжун П. Неопубліковані праці Г.Нарбута // Нові шляхи. – 1929. – №1. – С.75.
  12. Гординський С. Павло Ковжун. – Львів, 1943.
  13. Січинський В. Вказ. праця.
  14. Ковжун П. Неопубліковані праці Г.Нарбута // Нові шляхи. – 1929. – №6.
  15. Голубець М. Павло Ковжун. – Львів, 1939.
  16. П.Ковжун. Графіка. Текст М.Федюка. – Київ-Львів: Треті півні, 1924.
  17. Гординський С. Вказ. праця.

Резюме

У статті представлений мистецтвознавчий аналіз графічної творчості Павла Ковжуна. Простежується формування естетичного світогляду та творчого методу майстра. Виявлено національні та загальноєвропейські особливості стилю художника.

Summary

In the article an art-knowing analyse of graphic creative work of Pavlo Kovzun is presented. A forming of aesthetic world outlook and creative method of master is observed National and general European specialities of style of painters are manifested.

УДК 329.73:168.522(477.8)

О.В. Граб

ВИТОКИ НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ ТА ІНАКОМИСЛЕННЯ У КУЛЬТУРОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ (ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ РЕГІОН)

Цілком закономірно, що культурне відродження українського народу, розбудова молодій держави потребують нового й поглибленого розуміння процесів, що мали місце в історико-культурологічній спадщині України, актуалізують завдання їх об'єктивного відтворення та визначення місця й ролі у суспільстві. Сьогодні ми справді спостерігаємо неабияке підвищення інтересу до питань культурологічного характеру, що в історичній вертикалі тісно пов'язані з соціально-політичними тенденціями. У цій розвідці мова йтиме про виникнення національного руху та інакомислення як форми вираження категоричної незгоди прогресивно налаштованої частини населення українців із негативними реаліями життя, вивчення яких передбачає, у першу чергу, поглиблення рівня поінформованості, зацікавленості розвитком низки процесів

культурологічного характеру на складному соціально-політичному тлі у середовищі свідомої української громади і особливо молодіжного контингенту. Виконати це завдання можна лише завдяки ґрунтовному вивченню суті, основ становлення та розвитку вищезазначених процесів в Україні, розглядаючи їх в історико-культурному контексті.

Колесо української історії неодноразово репрезентувало як попередникам, так і сучасникам певну хаотичність у своєму розвитку, коли почергово наполеглива національно-визвольна боротьба виливалася в десятиліття мовчання людської думки. Але саме людська пристрасть до роздумів, розуміння й осмислення життєвих реалій, любов до мудрості, поваги до ближнього з давніх-давен й штовхали людину стати на шлях абсолютного пізнання того, що повсякчас оточує та певною мірою впливає на хід життя, досить часто деформує його контури. Вперте бажання окремої категорії українців не тільки розуміти ірраціональні та метафізичні явища, але й володіти, керувати ними, змінюючи напрям у позитивний для свого етносу бік доводить абсолютну відсутність у цьому середовищі інфантильного сподівання на “батьківську опіку” світу. Чітко усвідомлюючи, що життя людини починається з любові та пізнання і закінчується смертю, а все інше залежить від нашого вибору, відповідно до світогляду кожного індивідуума, наполегливості, відповідальності, відваги, завдяки чому люди й надають своєму життю певного сенсу, яскраві історичні постаті своєю діяльністю прагнули вивести народність із штучно створеного хаосу та роздоріжжя, стати точкою опори та рівноваги, поширюючи думки про призначення людини, характеру її істоти, а найголовніше про те, що виділяє людину як феномен серед інших феноменів буття. Аналіз культурно-історичних процесів, в яких людина або встановлювалася як особистість, або деградувала, може стати ключем до розуміння зв’язків і відносин між окремими поколіннями українців, формуванням певних традицій, стереотипів, ідентифікацій та інших явищ суспільної свідомості – тобто тієї культурно-історичної спадщини, що є міцним тлом сучасного життя в Україні.

Варто відзначити, що у низці науково-популярної, пізнавальної літератури, сторінки якої певною мірою висвітлюють суть вищезазначених питань, відсутні праці, присвячені окремому дослідженню витоків національного руху та інакомислення на українських теренах. Однак, безумовно, багато цінних спостережень та констатацій можна знайти у численних працях І.Франка, М.Грушевського, М.Возняка, К.Студинського. Особливий слід у цьому напрямі залишив доробок Д.Донцова. Слід підкреслити і внесок радянських дослідників, у працях яких значна увага зосереджена на проблемах становлення філософської думки в Україні, порушено питання секуляризації її духовного життя, зокрема XVI-XVIII століть, дається аналіз культурологічної спадщини українського народу (І.Іванько, М.Кашуба, Я.Ісаєвич, З.Хижняк, М.Рогович, В.Яременко). Поверхово питання виникнення інакомислення (що стосується періоду XVI-XVIII століть, то в наукових колах ширше використовується термін “вільнодумство”, що всебічно торкався розгляду суто релігійних питань, поглядів у середовищі духовних осіб. Тобто цей термін констатував наявність на українських землях у зазначений період вільнодумців, які йшли супроти церкви, отримавши за це клеймо – еретики – особи, які порушують усталені церквою догми. Пізніше, з початку XX століття, цей термін трансформувався у синонімічні словоформи – інакомислення, нонконформізм тощо, лексичним значенням яких також є свідомий спротив, опозиція громадськості до існуючих соціокультурних проблем, створених (часто штучно) внаслідок побутування конкретних суспільно-політичних факторів), окрім уже згаданих авторів, у контексті загального культурно-історичного розгляду піднімали й науковці – представники української діаспори, зокрема В.Антонович, Д.Дорошенко, Д.Чижевський, І.Гриньоха, С.Ярмусь. У своїх працях вони також висвітлювали культурологічні процеси XVI-XVIII століть, надаючи їм яскравого націоналістичного забарвлення. Певні сторони проблеми висвітлені й у працях сучасних авторів: Я.Грицака, С.Макарчука, В.Горського, О.Забужко, В.Нічик, З.Трофімової, В.Любашенко, С.Безклубенка, М.Семчишина, О.Багана та інших науковців.

Отже, розгляд питань, запропонованих авторкою статті, зумовлений виникненням потреби глибшого вивчення причин появи та функціонування інакомислення (вільнодумства), що у

хронологічній послідовності виявлялися у еретичних виступах, братському русі та пізніше (кінець XIX – друга половина XX століття), у культурно-політичних прагненнях свідомих представників національного руху.

Поринаючи в історичний контекст національно-культурних процесів України, варто підкреслити ту закономірність, що у кожному повноцінному народі, у кожній шляхетній людині присутні почуття націоналізму, відповідальності за підтримку та реалізацію національних ідей. Щодо українського етносу, то свою національну ідею він виплекав ще на самому початку існування та, відповідно, формування власної історії. Разом із плеканням національної ідеї він загартовував свій національний характер та показував його усім, хто зазіхав на українські території, культуру, історію, розуміючи, що саме характер нації є її найголовнішою силою, компасом на шляху до поставленої ще дідом-прадідом мети на рідній землі. Відомо також, що “моторами” у справі національного відродження будь-якої нації виступали свідомі її представники, які мали твердий, невідступний від національної ідеї характер. Таких у народі було одиниці, але вони були, і їм довіряли та підтримували маси, знаючи, що ці люди піднімуть свій народ з колін та піднесуть у світовому масштабі. Саме моральна відвага, несамовита упертість та наполегливість, бажання досягнути поставленої мети за будь-яких обставин і переповнювали серця видатних провідників національних рухів, формуючи не тільки особистий характер, але й у більш широкому контексті – національний. Адже відомою залишається істина про те, що характер національних героїв, лицарів часу, говорить за цілу націю. Такими були Мойсей, Магомет, Темерлан, Цезар, Ришельє, Піт, Бісмарк, Кромвель, Наполеон та багато інших, які справді відзначилися глибокою силою характеру та витривалістю [1].

Соціокультурні потреби української нації у певному суспільно-політичному контексті народжували та виховували своїх відважних лицарів, упевнених у правильності вибраного шляху, здатних вчасно сказати “так” чи “ні”, вибирати з можливого, а не вмерти від сумніву та очолити національно-визвольну боротьбу, спрямовану не тільки на захист мови, історії, культури, етнічних територій, а в першу чергу, знову ж, національного характеру, силу якого повинен якщо не відчувти, то побачити увесь світ. І саме завдяки визнанню своєї нації найкращою, почуттю націоналізму, а при певній консолідації – національним рухам, кожен народ намагався і намагається зберегти себе як окрему самодостатню одиницю між іншими народами, расами.

Як відомо, політичні події, що відбувалися на українських теренах, і особливо на західноукраїнських, у різні часи були зламними в історії українців та їх культурі. Короткий історико-культурологічний екскурс зокрема до XVIII-XII століть має на меті відтворення процесу духовного розвитку українського етносу в контексті складних суспільно-політичних подій, зародження ідеї української нації, становлення і, як наслідок розвитку вільнодумства – подальшого піднесення національної культури, що в той час було тісно пов’язане із загальноєвропейськими процесами відродження.

Сама ідея української нації зародилася ще в середньовіччі, коли на Сході Європи була створена величезна держава – Київська Русь, що відзначилася лицарською вдачею, високою культурою та християнськими традиціями і змогла підкорити собі значне число народів. Але, незважаючи на те, що Київська Русь була найбільшою і наймогутнішою державою у Європі, згодом у країні розпочалися міжусобні війни, запанував розлад і причиною цього стало те, що українські князі не зуміли виробити чіткої системи державоуправління [2]. З того часу національний дух українців, їх культура, традиції розчинилися у чужій для них психології іноземців-завойовників (угро-фінські племена). Внаслідок змішання українців із населенням чужинських племен перші й втратили політичну та культурну єдність із Батьківщиною і ставали чужими їй. Послаблення давньої української держави пов’язане також було і з втратою національної ідеї, духу войовничості, дисципліни серед засновників могутньої князівської династії у Києві – варягів-вікінгів.

Проектуючи дослідження в різні історичні періоди, варто також наголосити і на складності розвитку національної ідеї та культури внаслідок постійного розчленування етнічних територій

України. Так, відомим залишається той факт, що в XII столітті угорські феодали встановили свою владу над Закарпаттям; наприкінці XIII – початку XIV століття під владу Молдавії потрапили землі Буковини. Строкатою сторінкою в історії України цього періоду залишається й татарська навала, що була справжньою руїною, катастрофічно відзначившись у подальші часи рабства і покори українців завойовникам. Ті події також стали причиною жахливого знищення чужинцями носіїв української державної та національної гідності – князів та бояр, розуміючи, що саме від них йшли могутні імпульси, спрямовані на збереження цілком самодостатньої нації з її політичним устроєм та культурою. У контексті цих суспільно-політичних подій серед значної частини українського етносу було по-справжньому піднято почуття гордості за національних героїв, їх честі та мужності у нелегкій справі відвоювання власних націотворчих основ. Проте, на жаль, тоді ж уперше на українській землі з'явилася і категорія людей, які, аби спокійно жити та працювати, навіть і під чужою владою, зрікалися національних традицій, демонструючи абсолютну інфантильність у справі боротьби за державні права, територіальну та ідеологічну свободу. Але якою б нищівною не була татарська навала, національний характер українців та їх бойовий дух все ж таки виявилися сильнішими, створивши гідний опір татарському війську.

До кінця XIV століття Галичина, Волинь, Полісся, Поділля, Київщина перейшли під владу Литви, однак варто зауважити, що, незважаючи на такий перебіг подій, литовський період в українській історії позначився стабілізацією внутрішнього життя, оскільки литовські князі не порушували українських звичаїв та законів, приймаючи православну віру, виявляли свою прихильність до православної церкви, а давній українській мові надали статусу державної. Проте Литовська держава залишилася чужою національним інтересам українського народу і вже після Кревської унії з Польщею в 1385 році внаслідок обрання литовського князя Ягайла польським королем литовська верхівка стрімко набувала польського характеру. У 1387 році Польське королівство поневолило Галичину, і хоча незначна кількість князів та бояр, що залишилися, невтомно прагнули підняти національний дух народу, проте в умовах політично-культурного занепаду та нападів татар їхні зусилля виявилися марними.

З другої половини XIV століття відбувся наступ Литовської держави на Подніпров'я; у 1434 році поневолені були Західне Поділля; на початку XVI століття більшість українських земель увійшла до складу Великого князівства Литовського. Відповідно, розділені українські землі опинилися під важким соціальним та національно-культурним гнітом: активно проводилося духовне поневолення українського народу, приниження та викорінення національної мови, звичаїв, традицій, віри. Щодо останньої, то особливо важкими були експансія католицизму та спроби полонізації українців внаслідок об'єднання Польщі і Литви 1569 року в єдину державу – Річ Посполиту. Разом із цим наприкінці XVI століття на українську історичну арену виходить нова верства національних героїв – козацтво, яке прославиле цю епоху своїм лицарством, войовничістю, шляхетністю і вже через півтора століття, завдяки своїй боротьбі, вибороло самостійну козацьку українську державу.

Козацька доба справді позначена виснажливою боротьбою, потоками крові українських синів, яку вони проливали за волю своєї нації, відстоюючи національні ідеї. І хоча вона породила як позитивних постатей (Б.Хмельницький, І.Виговський, П.Дорошенко), так і негативних (М.Пушкар), все ж таки українські козаки своєю наполегливістю, благородством духа, любов'ю до всього рідного примушували ворогів боятися і панікувати. Завдяки відважним українським провідникам-лицарям цей час в історії України став переломним й ознаменувався злетом духовної сили народу на шляху до подальшого утвердження нації та національних ідей.

Неабиякою подією в історії України стала й Берестейська церковна унія 1596 року, що спонукала до відважної боротьби за національну релігію та звичаї, хоча й завдала значного удару по українській культурі і призвела до розподілу українців на православних та уніатів, проголошуючи єдність православної та католицької церков під верховенством Папи Римського. Цей період позначився швидким ростом визвольного руху, що знаходив різні форми й різні шляхи. Особливо потрібно звернути увагу на те, яку участь у цьому національно-визвольному русі

брала Західна Україна, що завжди була в числі опозиціонерів завдяки яскравим представникам-інакодумцям з цієї території, які наполегливо і безстрашно відстоювали права свого народу, при цьому використовуючи прогресивні ідеї та досвід європейських країн.

У контексті руйнівної експансії польської шляхти, що у зазначений період мріяла про привласнення родючої території та поневолення працелюбного народу “єдиного раю на світі” – України, розпочався новий етап боротьби українського народу у протистоянні агресії завойовників. Цю загрозу відразу відчували усі свідомі верстви українського суспільства – князі, шляхта, духовенство та інші, взявшись за організацію національної оборони, міцного опору чужинцям, чітко визначивши шлях до жаданої свободи.

Вагоме значення має й процес визначення причин і часу зародження та появи ідей вільнодумства (що пізніше трансформувалися в ідентичні терміни “інакомислення”, “нонконформізм” тощо) у культурологічній спадщині України (й Західних теренів зокрема), аналіз їх розвитку протягом досить тривалого часу – від поширення цих ідей в єретичних виступах, у братському русі XVI – XVII століть, появи нових форм вільнодумства у XVIII – XIX століттях, аж до прогресування цих тенденцій у XX столітті. Зауважимо, що вільнодумство ще з давніх часів стало явищем духовної культури українського етносу, його значення постійно зростало і було значною рушійною силою для ідеологічних ворогів нації на кожному етапі соціокультурного розвитку.

Своєрідний духовний стан, значне поживлення національної свідомості спостерігається і в розвитку української культури XVI – XVIII століть. Пов’язані вони, з одного боку, із включенням українського народу у загальноєвропейський культурний рух Відродження і Реформації, а з другого з тим, що у вказаний період українські землі, як уже зазначалося, потрапили в залежність від інших держав, негативно впливаючих на суспільне і культурне життя українців. Ці обставини й виявили тенденцію до секуляризації, гостроти у боротьбі світського та релігійного світорозуміння, захисту національних ідей і, відповідно, до розвитку інакомислення.

Традиційно у вітчизняній та зарубіжній літературі робився акцент на присутності ідей вільнодумства в культурологічній спадщині України. Простежується це явище і в літописах, рукописах XVI – XVIII століть, що значною мірою відображали стан духовної культури українського народу, щоправда, вони переважно лише констатують наявність на українських теренах вільнодумців, які діяли супроти церкви і згадуються у цих джерелах як єретики. Тому в наш час постала гостра потреба висвітлення фактологічного матеріалу з цієї неординарної проблеми та аналізу однієї із складових культурологічної спадщини України (особливо західних територій) – ідей інакомислення, що активно виявляють себе по всій вертикалі історичного розвитку і особливо прогресують наприкінці XIX – другій половині XX століття.

Визначаючи роль та місце опозиційних ідей та їх носіїв у культурологічній спадщині України ще в XVI – XVIII століттях, варто зазначити, що неабияку роль у їх виникненні відіграли західноєвропейські ідеї Відродження та Реформації. Цей період справді був часом пробудження та відродження національної самосвідомості українського народу, високого громадянського змісту й патріотичного спрямування усіх культурних починань. З часу значного поширення реформаційного руху суспільна думка в Україні, у тому числі й критика релігії, зазнала на собі благодійний вплив цих суспільно-культурних явищ, що вперше виникли у Європі. Тому із упевненістю можна сказати, що ідеї Відродження та Реформації й визначили духовну атмосферу України у вказаний період та в наступні століття, проголошуючи принципи духовної свободи українців [3].

Ідеологи Реформації (або як їх ще називали – протестанти) заперечували верховну владу Папи Римського, вимагали утворення національних церков і богослужіння національною мовою, виступали проти культу святих та церковного землеволодіння, а також проти чернецтва. Передумовою цих подій стало те, що, втративши свій вплив у європейських державах, Папа Римський сподівався посилити свої позиції в інших країнах, зокрема, Рим зацікавився українськими землями, що у той час належали Великому князівству Литовському.

Після об'єднання Польщі і Литви у єдину державу – Річ Посполиту (1569 р.) більша частина українських земель (Східна Галичина, Волинь, Поділля, Київщина, частина Лівобережної України) відійшла до складу Польщі. Отже, таким чином цій країні вдалося практично цілком зібрати українські землі, контролюючи і насильно впливаючи на державний устрій, світогляд населення, його мову, традиції та культуру.

Повертаючись до розгляду витоків інакомислення, варто пам'ятати, що, як і самі ідеї Відродження та Реформації, воно бере свій початок у Європі, створюючи духовний опір феодальній ідеології та акцентуючи свою увагу на гуманістичних засадах суспільного розвитку. Серед перших представників європейського гуманістичного руху були Колюччо Салютатті, Джаноццо Манатті, Леонардо Бруні, Лоренцо Валла, Леон Батіста Альберті та інші. Слід також наголосити на тому, що для перших гуманістів властиві були “платонівські” настрої, оскільки і в середні віки саме платонівські та неоплатонівські тенденції виражали традиційний потяг філософії до світоглядно-гуманістичної тематики. Неабияким фактором є й та обставина, що платонівська орієнтація у цей час була характерною у переважній більшості для опозиційної лінії філософствування (у відношенні до офіційно-ортодоксальної християнської ідеології) цього періоду. До платонізму були схильні П.Абеляр, Августин, Бонавентура та багато інших.

Ренесансний неоплатонізм висвітлював позицію людини як матеріальної істоти у відповідності до тенденцій античної спадщини. З цього часу людина вважалася не просто природною істотою, а особистістю, що здатна і повинна самоствердити себе у своєму існуванні. Неоплатонізм у цю добу відрізнявся від античного і середньовічного його виявленням принципової антропоцентричності, проголошуючи людину “богорівною” істотою. Важливим є й те, що ренесансний гуманізм розвивався і в принциповій конфронтації до аристотелізму, протиставляючи йому платонівську ідеологію, оскільки ця конфронтація мала своєю базою сувору непримиренність позицій Платона й Арістотеля. Насправді ж у їхній філософії чимало спільного. Варто також пам'ятати, що Арістотель був учнем Платона і що обидва мислителі були ідеалістами.

Відомим середньовічним європейським мислителем, який своїми прогресивними ідеями вплинув на світогляд українських провідних діячів, був і Нікколо Маккіавелі, у центрі уваги якого постала проблема необхідності, свободи волі. Щодо політичних проблем суспільства, то Маккіавелі прагнув абстрагуватися від їх морально-етичних оцінок, що в тому часовому просторі означало прагнення ухилитися від релігійних оцінок, адже мораль у той час була суто релігійним поняттям. Саме ці фактори згодом призвели до побутування терміна “маккіавелізм” як синоніма аморальності і віроломства в політиці.

Незважаючи на те, що ренесансні гуманістичні тенденції спочатку були спокійно, без категоричної негативної реакції прийнятні офіційними представниками церковної ідеології, досить швидко ці прогресивні ідеї справді завдали суттєвих деформаційних процесів у римо-католицькій церкві, хоча, разом із тим, незаперечними є й факти, що до числа гуманістів у зазначену добу досить часто входили і духовні особи у рясах священника, а то навіть й у кардинальській мантії.

Першим вільнодумцем, який у 1517 році виступив проти римської церкви та всеохоплюючої влади духовенства і чернецтва в європейському суспільстві, був Мартін Лютер – автор “Богословських тез”, у яких піддав критиці офіційну католицьку доктрину. Реформи, проголошені М.Лютером, справедливо позбавляли церкву політичного панування, підпорядковуючи її світській владі. Досягненням цього мислителя було й те, що він переклав на німецьку мову Біблію, чим зробив її зміст зрозумілішим та сприйнятливішим чисельній масі віруючого населення. Він також був засновником головних положень протестантизму і, як наслідок, провідної течії – лютеранства. Варто зауважити, що Реформація поряд із лютеранством проявилася і в ідеології таких релігійних віровчень, як цвінгліанство та кальвінізм, також завдавши неабиякого опозиційного впливу на існуючу у той час феодальну реакцію.

Проте в Європі існувало й більш радикальне крило, очолюване Т.Мюнцером, який у боротьбі проти папства спирався на широкі народні маси, піддаючи гострій критиці діяльність не

тільки попів, але й князів разом із дворянством. Важливим фактором було й те, що його релігійна філософія, як і багатьох інших європейських представників того часу, була тісно пов'язана із політичною програмою перебудови суспільства на справедливих засадах, вивільненням свідомості людини від станових та церковно-схоластичних пут, розкриттям творчих можливостей людини та її активної діяльності на благо людства.

Завдяки діяльності М.Лютера, Т.Мюнцера, Е.Роттердамського, Ф.Петрарки та багатьох інших відомих діячів влада католицької церкви в багатьох країнах Європи була значно підірвана, але із 40-х років XVI століття католицька реакція почала наступ у відповідь, посилюючи опір поширенню протестантизму. Відтоді церква з жорстокістю стала переслідувати будь-які виявлення свободи слова – вільнодумства, а з 1540 року результатами реалізації програми контрреформації було створення І.Лойолою ордену ієзуїтів та постанови Тридентського собору 1545 року, однією з яких було встановлено “Список заборонених книжок” та запроваджено найсуворіший контроль за друкуванням книг, в яких мислителями-опозиціонерами могли поширюватися згубні для церкви ідеї. Саме через це не згасали вогнища інквізицій, на яких спалювали так званих еретиків, чаклунів, атеїстів; непокірливих церкві активістів цього руху кидали у в'язниці, залякували, судили. Така доля спіткала видатних європейських гуманістів-мислителів: Т.Мора, Т.Кампанеллу, Б.Полсі, М.Сервета, Дж.Бруно, М.Фінічо та інших, які зробили значний внесок у суспільну справу визволення свідомості від релігійних обмежень, поширюючи антиклерикальний характер та духовне оновлення людства. Внаслідок діяльності священної інквізиції трагічно закінчилося життя й ще одного мислителя-гуманіста, автора вільнодумного твору “Кімвал світу” Б.Депер'є. У трагічну варфоломіївську ніч від ножа найманого вбивці гине видатний вчений де ля Раме (Рамус), який під час захисту магістерського ступеню обґрунтував крамольну, з точки зору офіційної схоластичної науки, тезу, що все сказане Арістотелем – помилкове. Але вершиною перехідного від Ренесансу до Нового часу мислення вважалася філософська позиція видатного французького мислителя Мішеля Монтеня. Власні антисхоластичні погляди він виклав у головному творі, що увійшов до золотого фонду загальнолюдської культури – “Спроби”. Увага автора у творі переважно зосереджена на зображенні внутрішнього світу людських почуттів та емоцій, що пов'язані з класичними уподобаннями гуманізму. Проте твір М.Монтеня наближений до класичної гуманістичної традиції і стилістично, адже, як відомо, гуманістами, до яких і відноситься цей мислитель, були люди без офіційних вчених ступенів і звань, що не належали до офіційної (університетської) науки. Тому й істину вони шукали у вільній, не пов'язаній формальними правилами бесіді, підключаючи образне художнє мислення та протиставляючи логіці інтуїцію. Порівняно із університетсько-схоластичною філософією мислитель проводить роздуми у “карнавальній” манері Відродження, демонструючи радісно-святкове світосприйняття. Досягненням М.Монтеня було введення у літературне та наукове користування живої розмовної, національної мови, яку розуміє пересічний читач. Традиційно М.Монтеня називають останнім гуманістом XVI століття, оскільки його гуманістична тематика ще посідала центральне місце в творчості, проте вже виявляючи нові натуралістичні тенденції.

Низка питань, що хвилювали теологів еретичних рухів в українських землях, чітко перегукувалися із думками, висловленими прогресивними західноєвропейськими гуманістами. Тому й закономірним є те, що Україна не залишалася осторонь могутнього європейського духовного впливу подій зазначеної епохи, як і в подальші періоди, а її передова суспільна думка була наготові сприйняття і втілення нових прогресивних ідей.

Як відомо, основні тенденції розвитку української культури наприкінці XV – початку XVII століття обумовлювалися надзвичайно складною, вкрай несприятливою політичною ситуацією. Ці фактори призвели до узаконення національного, соціального та політичного гніту мови та віри. Щодо віри, то входження українських земель до складу Речі Посполитої зумовило специфіку реформаційних ідей у цьому регіоні, і в першу чергу тому, що населення України сповідувало східне християнство – православ'я, поляки ж належали до римо-католицького сповідання, а це, звісно, порушувало владу у сфері ідеології. Остаточне прагнення охопити своїм впливом

українське населення і підкорити його Риму виявилось у рішенні Берестейської унії (1596 р.), після чого польський уряд оголосив унію обов'язковою для всіх православних Речі Посполитої. Своїм керівником уніати визнали Папу Римського, проте зберегли в уніатській церкві слов'янську мову та обряди православної церкви.

У свою чергу, православне духовенство зібрало інший собор, на якому було засуджено унію та розпочато завзяту боротьбу між православними і католиками в усіх сферах діяльності українського суспільства. Отже, релігійна боротьба, розпочата в Західній Європі реформами М.Лютера, Т.Мюнцера, Ф.Петрарки, Т.Мора та інших зробила значний внесок і в духовний розвиток Східної Європи, зокрема України. Форсований наступ католицизму на українські землі, що мав своїм наслідком ополячення та окатоличення українського народу, зневажливе ставлення до української культури, наступ на свободу, права та життя українців вели до загальної дезорганізації та занепаду нації, однак, разом із тим, вони обумовили національно-визвольний, антифеодальний рух у колах трудового українського населення.

Для цього часу в усіх країнах Європи характерним залишається фізичний та духовний опір феодальним стосункам в усіх галузях суспільства і Україна не була винятком у цьому процесі, а ідейна боротьба проти унії та католицизму відобразила вимоги різних соціальних прошарків, що брали участь у цьому русі (закріпачені селяни, міські низи, козацтво, деякі групи заможних селян тощо).

Сама специфіка реформаційно-гуманістичних ідей в Україні виявилася в опозиції насильницькому окатоличенню і ополяченню місцевого населення. Тому, на відміну від реформаційних рухів Заходу, в Україні ці ідеї набули національно-визвольного характеру, вийшовши за межі протестантизму як нового напрямку християнства. Насправді ж в українському суспільстві протестантизм і не захопив широких верств населення, оскільки відштовхував від себе консервативні українські кола, які ознаку своєї народності бачили саме в православній вірі та старій церковній організації. Отже, реформаційний рух зробив вагомий крок у підготовці українського національно-культурного відродження, оскільки саме він розворушив прогресивні, спрямовані на здобуття територіальної, ідеологічної, політичної, мовної свободи думки української суспільності.

Цей духовний переворот заклав основи нового світогляду і моралі, нової науки, літератури, мистецтва і, як наслідок, безповоротно визначив головний напрям, характер та форми подальшого культурного розвитку України в загальноєвропейських масштабах. Внаслідок боротьби з католицькою церквою українські мислителі-опозиціонери розпочали критично розглядати всі релігії, зокрема і православ'я, безумовно, заперечуючи негативно впливаючі догмати. Відтоді нормою став пошук кращої, справжньої віри, що, як правило, часто супроводжувався зміною однієї на іншу. Однак тогочасні релігійні ідеї були лише зовнішньою формою тієї суспільно-політичної боротьби, яку на території Речі Посполитої наприкінці XVI століття розпочали відомі українські політичні та культурні діячі.

Поштовхом для появи вільнодумства як незалежного, вільного розвитку думок, критичного, заперечливого ставлення до панівних релігійних чи політичних поглядів, ідеологій, ладу тощо на західноукраїнських теренах сприяла загальна атмосфера секуляризації думки та її емансипації від релігійного абсолюту та церковної авторитарності. Варто також не забувати, що це явище можна розглядати в різних аспектах, наприклад, у соціальному – як показник певних ідеологічних прагнень тих чи інших соціальних прошарків; в особистому – як світоглядну позицію людини тої чи іншої епохи та в культурологічному – як органічний невід'ємний елемент духовної культури, що виростає з неї і є одним з її внутрішніх рушійних факторів [4, 13].

Цілком закономірно, що ідеї вільнодумства в різні історичні періоди виявлялися в різноманітних формах, проте, перед тим як вести мову про вияви вільнодумства в культурологічній спадщині України XVI-XVII століть, варто не забувати про важливий момент з історії християнства, а саме те, що протягом тривалого часу відбувався процес розгалуження офіційного християнства, що й закінчився розривом. У 1054 році Папа і Патріарх взаємно

відлучили один одного від церкви і піддали анафемі. Зіткнулися інтереси цих напрямів християнства у Речі Посполитій і саме тоді яскраво виявилось вільнодумство – опозиційне ставлення до панівної католицької церкви, її віровчення і догматів. Тобто, ці ідеологічні тенденції в Україні були викликані захистом православ'я, а діяльність прихильників православної церкви мала на меті суто формування та поширення критичного ставлення до католицького віровчення та протиставлення йому догматів своєї віри.

Проте поряд із релігійним вільнодумством мало місце й вільнодумство, що послаблювало релігійний світогляд, прагнуло розширити знання людства про світ, затверджувало загальнолюдські цінності, реалістичний підхід до природи і до людини, до визнання права людини на вільне, критичне ставлення до існуючих порядків, ідеологій, переконань.

Особливого значення та місця тогочасні ідеї вільнодумства набули в єретичних ученнях, в яких спростовувалися споконвічні уявлення про світ. Специфічність зародження цих ідей на території Речі Посполитої, до складу якої входили західноукраїнські землі, зумовлюється тим, що якщо у Європі весь гуманістичний рух був винятково елітарним, а Реформація, особливо на першому, революційному етапі, на протигагу цьому – ідеологією народних мас, нижчого і середнього бюргерства, то в Україні гуманізм і Реформація виступили єдиним, нерозчленованим фактом і зачепили усі прошарки населення: як “верхи”, так і “низи”. У Речі Посполитій цей рух, насправді, виконував політичну функцію, ідентичну лівому крилу європейської Реформації – цим і визначалася глибина вільнодумної позиції українських “єретиків”, у політичній програмі яких на перше місце ставилося питання, спрямоване на радикальне вирішення пекучих соціальних проблем.

По суті, до числа вільнодумців у той час відносили представників світської інтелігенції – гуманістів, а це, як відомо, в умовах феодального ладу було явищем практично неможливим, оскільки єдиним всебічно освіченим прошарком суспільства вважалося духовенство. Саме це трактування й було підґрунтям для тиску на представників західноукраїнської світської інтелігенції та їхньої ідеології з боку багатьох духовних осіб.

У соціокультурному просторі XVI-XVII століть українські мислителі опозиційного блоку (наприклад Ф.Косой [5, 120], С.Оріховський та інші) ставили перед собою завдання духовного розкріпачення людини. Вони вважали, і з їхньою думкою важко не погодитися, що людина, для того, щоб поліпшити умови свого життя, повинна покладатися у першу чергу не на Бога, а на власні сили, тобто, земна людина повинна шукати земні причини свого невлаштованого життя. Зрозуміло, що вільнодумне спрямування цих поглядів і стало значним поштовхом до ідеологічного обґрунтування соціальних виступів народних мас та пошуку шляхів перебудови суспільного устрою. Тому й цілком закономірним є те, що ці процеси супроводжувалися абсолютною зміною світоглядних орієнтирів, зміною способу формування думки та її викладу, тобто в цілому – відмирання старої ідеології, світогляду та зародження й утвердження принципово нових їхніх якостей на новому суспільному рівні.

Під час своїх виступів той же Феодосій Косой переконував маси пригнічених і спонукав, щоб вони розумом та мужністю добували волю на своїй землі. Він разом зі своїми однодумцями виступав також проти церковного вчення про людину, утверджував думку про те, що сутність людини слід шукати не в Богові, а в ній самій. Саме ця теза і руйнувала погляди ортодоксальних теологів, ієрархів церкви, які розглядали людину як покірне знаряддя у своїх руках.

У своїх поглядах Ф.Косой пішов далі усіх реформаторів, які у той час розгорнули свою діяльність в Україні. Вимагаючи національної і соціальної рівності, цей вільнодумець утверджував за людиною право самій бути своїм “рятівником”, що, звісно, неабияк підірвало церковний авторитет в очах народу. Зокрема він уміло й сміливо пропагував ідеї вільнодумства, що й поставило його ім'я в один ряд із видатними мислителями XVI століття. У цьому контексті незаперечною залишається думка, що єретичний рух широкою хвилею прокотився по Україні і залишив на цих землях яскравий слід релігійного вільнодумства, що заклав міцні підвалини для формування інакомислення у прогресивному українському

середовищі наступних періодів.

Досить активно у цей період розгорнули свою діяльність, спрямовану проти національного, релігійного, суспільно-політичного гноблення й своєрідні суспільно-політичні об'єднання, що охоплювали переважно міщан – братства. Як відомо, вони займалися культурно-освітньою діяльністю, розвивали друкарство, видаючи полемічну літературу, відкривали школи, чим і виплекали нове покоління інтелігенції – творців та поширювачів національних ідеалів та цінностей. Завдяки цим факторам надзвичайно зміцнилося саме почуття національної свідомості серед українців, яскраво виявилось в опозиційних існуючим ідеях, що ґрунтувалися на раціоналізмі, гуманізмі та реформаційних набутках.

Діяльність українських братств була деякою мірою незалежною від феодалів та державної адміністрації феодальної Польщі, а одними із найдавніших таких товариств на території України стали Львівське Успенське братство, відоме з 1439 року, та Віленсько-Кушнірське братство (1458р.). Незаперечним також залишається і той факт, що саме завдяки появі братств в Україні у XVI-XVII століттях справді з'явилася консолідуюча сила, що стала головним центром і вогнищем боротьби за національні права проти експансії католицизму. Засновані вони були на демократичних принципах, а в основі їх діяльності лежав принцип соборного правління, що у руках громади теж був спрямований проти ієрархії. З самого початку братчики зрозуміли, що освіта – найкраща зброя для захисту своєї віри, подальшого існування та утвердження у суспільстві, тому їхня діяльність сприяла розширенню не тільки сфери православ'я, але й появи вільнодумства щодо навколишнього світу взагалі.

Повноправним ідеологом братського руху насамперед можна вважати Кирила Транквіліона-Ставровецького, який свою кар'єру розпочав у Львівській православної школі, тривалий час підтримуючи тісні зв'язки з Острозьким науковим центром, а також із Львівським, Віленським, Рогатинським, Київським братствами, де був проповідником та засновником пересувної друкарні.

Неординарністю відзначилася творчість К.Транквіліона, оскільки вона мала чітку антиклерикальну спрямованість, з надто критичними поглядами автора на спосіб життя вищого духовенства, гнівно висміяним ситим і розгульним життям ченців. Не дивно, що викриття такого роду викликали незадоволення з боку духовних феодалів, а з іншого боку розхитували уявлення про непорушність порядків, санкціонованих церквою. У творах “Зерцало богословій” (1618р.), “Євангеліє учительное” (1619р.), “Перло многоценное” (1646 р.) та інших цей яскравий представник братського руху виразно продемонстрував саме гуманістичні тенденції розвитку суспільства. Його антиклерикалізм базувався на засудженні поведінки служителів церкви, аморальності духовної і світської влади, перегукуючись з єресьми Ф.Косого. Він також брав активну участь у боротьбі Львівського братства проти церковного феодала Гедеона Балабана.

Отже, в XVI-XVII століттях на українських землях, що входили до Речі Посполитої, з'явилися специфічні умови для розвитку вільнодумства, спрямованого проти примусового окатоличення та ополячення українського населення і справді спонукаючи українців до відродження національної самосвідомості, збереження рідної віри, мови, культури. На цьому тлі і відзначилися братства та їхні прогресивні представники, які, створюючи уявлення про людину, як про природну істоту, життєдіяльність якої відбувається згідно з природними закономірностями, сприяли утвердженню вищезазначених опозиційних ідей, суперечних релігійним уявленням. Саме у контексті подій “реформаційної епохи” визріли ідеї, що спонукали і всіляко сприяли здійсненню перевороту в політичному, економічному та, безумовно, духовному житті всіх народів й українського зокрема.

Щодо найбільш поширених у той час форм вільнодумства, то найяскравішим її виявом був антиклерикалізм, оскільки саме він відігравав прогресивну роль в історії України та сприяв її суспільно-політичному й культурному розвитку. Події зазначеного періоду є яскравим свідченням початку багатосторонньої боротьби прогресивної української суспільності з владою (чи з церковною, чи зі світською) і продемонстрували новий крок у розвитку вільнодумства на

українських (західноукраїнських зокрема) теренах.

Не легшим було становище українського населення Галичини і в XVIII столітті, коли польські шляхтичі та магнати, вигнані українським народом під час визвольної війни, відновили своє панування в усіх сферах суспільного життя. Саме через тяжке гноблення й експлуатацію поляками українського населення розвиток економіки Східної Галичини значно гальмувався, а в деяких галузях навіть деградував. Проте, окрім економічної експлуатації та соціального гніту становище українців (і селян, і міщан) погіршувалося, як і раніше, національно-релігійним гнобленням, оскільки пани були переважно поляками-католиками або покатоличеними українцями, а західноукраїнські жителі – православними.

Зрозуміло, що польські шляхтичі негативно, з презирством ставилися і до української мови, яку вважали “хлопською”, і до православної віри, пригнічуючи та витискаючи їх, знову ж таки насаджуючи на цій території католицизм та унію. З цією метою вони знищували православні церкви і монастирі або насильно перетворювали їх на уніатські, не дозволяли відкривати українські школи, боючись таким чином втратити ідеологічний контроль над народними масами Східної Галичини [6]. На кінець XVIII століття український народ, як і більшість пригнічених своїми сусідами і поставленими на межу знищення народів (серби, болгари, хорвати, румуни, словаки, фіни, литовці тощо), був віднесений до “неісторичних народів”, оскільки не спромігся на власну державу. І саме ці події сприяли глибокому усвідомленню українцями важливості поняття “нації”, як найбільшої вартості, зі своїм характером, історією, мовою, культурою для збереження і збагачення усього людства; як й інші поневолені народи, вони плекали думку про те, що кожна нація становить собою унікальну вартість, а занепад будь-якої національної культури є втратою у світовому масштабі [7, 5-21]. Тому у цей час по всій Європі спалахували національно-визвольні рухи, повстання і війни заради утвердження в світі кожної з націй. І вони мали позитивні наслідки, оскільки завдяки відважності та рішучості їх провідників більшість поневолених народів справді здобули собі і своїм нащадкам свободу і незалежність (греки, серби, чорногорці та інші).

Вкрай негативні суспільно-політичні події змусили населення Західної України також посилити боротьбу проти іноземних гнобителів, що особливо широкого розмаху набула у 30-40-х роках XVIII століття, зокрема в Покутті та в Північній Буковині, і виявилася у русі опришків, на чолі яких стояв Олекса Довбуш. Важливим є й те, що пригнічене західноукраїнське населення усіляко допомагало опришкам, переховуючи їх, виготовляючи для них зброю, одяг і вважаючи їх справжніми захисниками національних інтересів, а це є свідченням певної консолідації сил та міцної підтримки визвольної боротьби заради збереження національної ідеї.

Після смерті О.Довбуша цю справу, очолюючи опришківські загони, продовжували Василь Баюрак (1744-1754рр.) та Іван Бойчук (1755-1759рр.). Варто зауважити, що ця боротьба проти кріпосницького та національного гніту об'єднала знедолених суспільними обставинами українських селян і була одним з найвищих етапів у розвитку визвольного руху, коли гнів і ненависть проти експлуататорів переповнювали прогресивні народні маси й виливалися в рішучі збройні напади на польських поміщиків і багатіїв та в неабиякі світоглядно-ідеологічні зміни серед поневоленого населення.

Внаслідок посилення кріпосницького гніту, переслідування православної віри, розгрому православних церков, примусового окатоличення західноукраїнського народу та свавілля польських шляхтичів у другій половині XVIII століття неабиякого розмаху у Східній Галичині та на Правобережжі набуває визвольний, антифеодальний гайдамацький рух. Найбільшого піднесення він набув у 1768 році, увійшовши в історію під назвою “Коліївщина”, знову ж таки ознаменувавшись відданістю боротьби українців з метою збереження своєї народності та опором шовіністичній політиці загарбників супроти українців. Незважаючи на поразку, і на жаль, саме через брак вольового, глибокого і непорушного почуття націоналізму та чітких ідей національної свободи в усіх прошарках тогочасного українського суспільства, це повстання, все ж таки, мало велике історичне значення, оскільки певною мірою завдало відчутного удару по відсталому

магнатсько-шляхетському режимові у Польщі, розхитало феодально-кріпосницьку систему та частково загальмувало посилення соціального й національного гноблення, впливаючи на піднесення антифеодальної боротьби не тільки в Україні, але й в Білорусі, Молдові, Угорщині та інших країнах.

Проте криваве придушення Коліївщини не сприяло припиненню розвалу та занепаду в той час польсько-шляхетської держави, оскільки магнати й шляхтичі, які думали лише про розкішне розгульне життя, самі гальмували розвиток міст, торгівлі, буржуазних відносин, чим і підірвали міць Польської держави. Такими змінами скористалися правлячі кола Пруссії та Австрії, провівши територіальний поділ. Не стояла осторонь цих подій і царська Росія, що прагнула включити до свого складу українські й білоруські землі, раніше загарбані польською шляхтою. Уже на кінець XVIII століття фактично всі західноукраїнські землі потрапили до складу Австрійської монархії, що, як не дивно, була однією з найвідсталіших феодальних країн Європи. А щодо становища населення Західної України у складі Австрії, то варто наголосити на тому, що воно ще більше погіршилося, оскільки до гніту польських, угорських, румунських, молдовських феодалів додалося ще й неабияке гноблення правлячих кіл монархії, які, підтримуючи польських поміщиків, збільшували податки та проводили політику насильного онімечування етнічного населення.

Отже, цілком закономірним є те, що критичні погляди на суспільний устрій провідних вітчизняних та зарубіжних вільнодумців і борців за національні інтереси попередніх століть сприяли подальшому процесу переростання української народності в націю, формуванню всіх її головних ознак – наявність етнічної території, мови, історії, самостійного економічного життя, менталітету, культури, самосвідомості, самодостатності тощо. Разом із цим ще у попередні століття українці продемонстрували вірність своїм переконанням, національній ідеї та готовність відстояти їх, незважаючи ні на які амбіції ворогів. Вони твердо йшли своєю життєвою дорогою, активно використовуючи досвід попередніх поколінь не тільки на рідних землях, а й в Європі.

Протягом багатьох віків, подібно до олімпійської естафети, передавався вогонь української інтелектуальної культури, духу національної боротьби, утвердження життєвоважливих для українського етносу позицій. Українська громадськість неодноразово впродовж усієї історичної вертикалі доводила, що вона не відноситься до народностей, приречених духом епох на смерть, зазнаючи прикрих поразок, піднімала на поверхню й відстоювала національні ідеали, обґрунтовуючи їх національною ідеологією. Оминаючи шовіністичні ілюзії народів-завойовників, вперто виборювала реальне людське життя, використовуючи пам'ять про українське історико-культурне минуле та досвід поколінь. Українська суспільність упродовж значного відтинку часу засвоювала традиції духовного “бунту”, непокори, опозиції, протистояння нігілюючим національне єство (в першу чергу в культурно-політичному аспекті) ворожим тенденціям. І навіть тоді, коли, здавалося б, “бунтарів-опозиціонерів” окупаційною ідеологією знищено назавжди, історія своїми яскравими культурологічними сторінками доводить, що зламати свідому людську душу не так просто. Вищезазначені факти, безумовно, й стали добрим підґрунтям для появи ідей інакомислення та неабиякого прагнення до національно-визвольної боротьби у діяльності відомих українських політично-культурних діячів у подальші часи, яскраво заявивши про себе наприкінці XIX та особливо у XX століттях [8]. Ці події відбувалися й продовжують відбуватися на наших очах, власне й ставши сучасним життям, зі своїми реаліями, національними поразками й перемогами.

Джерельні приписи

1. Донцов Д. Єдине, що є на потребу. – К.: Діокор, 2002. – 64с.; Донцов Д. Націоналізм. – Лондон, 1966.
2. Донцов Д. Дух нашої давнини. – 2-е вид. – Дрогобич: Відродження, 1991. – 341с.

3. Любащенко В. Елементи вільнодумства в ідеології ранньої Реформації на Україні // Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації. – К., 1991; Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1992. – 65с.
4. Тажурзіна З. Идеи свободомыслия в истории культуры. – М., 1987.
5. Корецкий В. К вопросу о социальной сущности “нового учения” Феодосия Косого // Вестник Московского университета // историко-философская серия. – 1956. – №2.
6. Антонович В. Що принесла Україні Унія: стан української православної Церкви від половини XVII – до кінця XVIII ст. – Вінніпег: Енклезія, 1991. – 132с.; Дмитриев М. Православие и Реформация. – М., 1990. – 135с.
7. Баган О. Націоналізм та націоналістичний рух. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192с.
8. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX-XX ст. – Київ: Генеза, 1996. – 358с.; Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини (кін.XIX – поч.XX ст.). – Львів: Каменяр, 1998. – 132с.

Резюме

У статті розглядаються причини, обставини і наслідки виникнення національного руху та інакомислення (що постало як наслідок духовного вільнодумства XVI-XVIII століть), в історичній площині визначається роль та місце прогресивних представників-опозиціонерів українського середовища в культурному розвитку суспільства, аналізується зв'язок вищезазначених явищ із загальноєвропейським історичним контекстом.

Summary

Reasons, circumstances and consequences of rising of national movement and heterodoxy (which arose as consequence of spiritual free thinking of XVI-XVIII centuries) are regarded at the article. The role and place of progressive representatives oppositioners of Ukrainian surroundings in the cultural development of society are defined in the history. The connection of above – mentioned phenomenons, with common European historical context are analysed.

УДК 78.03.001.33 (477) “18”/“19”

Л.М. Зеленська

НОТО-МУЗИЧНІ ВИДАННЯ НАДДНІПРЯНЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: СПРОБА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

Вибір теми даної статті зумовлений відсутністю аналізу музичних видань, надрукованих на теренах Наддніпрянщини у другій половині XIX – початку XX ст., їхнього спеціального комплексного дослідження, зокрема книгознавчої та історико-культурологічної характеристики.

Окремі питання цієї тематики досі розглядалися фрагментарно. В останнє десятиліття маємо лише поодинокі статті В.Шульгіної, що проаналізувала видання творів українських композиторів, здійснених заходами музичного видавництва “Леон Ідзиковський”; О.Осадці, що звернулася до аналізу прижиттєвих видань творів М. Лисенка; репертуар музичної книги, виданої в Галичині на межі XIX – XX ст., досліджено М. Черепаниним.

Репертуар музичної книги Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. містить у собі певну інформацію, що дає можливість проаналізувати особливості функціонування ното-музичної літератури в конкретно-історичному середовищі, розкриває стан загальної музичної

ЗМІСТ

Від упорядника	3
-----------------------------	---

Розділ I. ІСТОРИКО-МИСТЕЦЬКА СПАДЩИНА УКРАЇНИ

Г.В. Охріменко, Н.В. Кубицька. Археологічні пам'ятки та традиції керамічного виробництва району Шацьких озер	4
Н.В. Кубицька. Гончарські осередки північних районів Волинського Полісся	11
Т.О. Пономарьова. В.Г. Короленко в мистецькій культурі XIX – першої половини XX століття	19
О. Лагутенко. Графіка у творчості Василя Кричевського	26
Н.М. Канишина. “Новий реалізм” Казимира Малевича у контексті українського авангардного мистецтва	32
О. Лагутенко. Графічні образи Павла Ковжуна	37
О.В. Граб. Витоки національного руху та інакомислення у культурологічній спадщині України (західноукраїнський регіон)	44
Л.М. Зеленська. Ното-музичні видання Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX століття: спроба систематизації	56

Розділ II. ТЕОРЕТИКО-МИСТЕЦЬКІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

І. Чернова-Строй. Музичне виконавство і постмодернізм (до постановки проблеми)	65
Т.А. Зінов'єва. Походження українського лялькового вертепного театру: народницька концепція	71
О. Панчук. Тематика та мотиви щедрівок Волині	78
В. Тринчук. Виконавські особливості Поліської скрипкової музики	82
Ю.П. Рибак. Нелогічні цензурування у піснях Верхньоприп'ятської низовини	87
О.Б. Письменна. Трансформація обрядових форм фольклору у творчості Лесі Дичко	97
Г.В. Жук. В.Барвінський – творець жанру віолончельної музики в Україні	104
Т.Ю. Прокопович. Творча діяльність В.Витвицького в українському вимірі	111
Д. Бернадська. Особливості перетворення історичних форм хореографічного мистецтва в Україні кінця XIX – початку XX ст.	116
Т.С. Павлюк. Балетмейстерські інтерпретації спадщини С.Прокоф'єва і проблеми утвердження танцювальної образності в українському балетному театрі	121
Т.Ю. Прокопович. Трансформація національної традиції у культурі української західної діаспори	129

Розділ III. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Ю.П. Рибак. Видання пісень Західно поліського села	135
В.Т. Посвалюк. До питання становлення та розвитку гри на трубі в Україні	140